

STANOVNIŠTVO NR HRVATSKE GOD. 1961.

STANKO ZULJIĆ

Dana 31. III 1961. izvršen je treći poslijeratni popis stanovništva na cijelom teritoriju Jugoslavije. Po programu i metodologiji taj je popis od svih dosadanih najsvieobuhvatniji te omogućuje detaljne studije o tendencijama brojčanog i strukturalnog razvoja stanovništva države. S obzirom na vremenski ciklus koji ovaj popis zatvara (1953—1961), on je posebno interesantan, jer omogućuje sagledavanje izravnih utjecaja društvenog razvoja na demografsku strukturu države i na odgovarajuće promjene u prostornom razmještanju stanovništva.

Rezultati popisa stanovništva god. 1961. u znatnoj se mjeri razlikuju od prethodno izvršenih procjena, što pokazuje da su počeli u većoj mjeri djelovati društveni faktori čiji se utjecaji uobičajenim statističkim metodama nisu mogli sagledati. To potvrđuje da prirodni priraštaj u određenim područjima definitivno prestaje biti primaran element iz kojeg bi rezultirala prostorna distribucija stanovništva. Popis stanovništva god. 1961. pokazao je da razlike u gospodarskoj strukturi pojedinih predjela, kao i mogućnosti apsorpiranja radne snage u nepoljoprivrednim djelatnostima u određenim centrima i područjima postaju osnovni faktori koji usmjeravaju unutarnje migracije stanovništva i određuju prostornu distribuciju priraštaja u sve većoj mjeri neovisno od razmještanja prirodnog priraštaja. Takve tendencije dolaze do izražaja u općim podacima o broju stanovnika NR Hrvatske god. 1961. po pojedinim područjima, a usporedba sa stanjem iz god. 1953. omogućuje određene zaključke.

Opći podaci.¹ Na dan 31. III 1961. NR Hrvatska je imala 4,148.122 stanovnika. Prema stanju god. 1953. broj stanovnika NR Hrvatske povećao se za 5,4%. Istovremeno se broj stanovnika na cijelom području FNR Jugoslavije povećao za 9,0%, što pokazuje da je porast broja stanovnika na području NR Hrvatske bio niži od porasta stanovništva na teritoriju države u cjelini.

¹ Izvor podataka: Statistički bilten br. 203 — Prvi rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1961. godine, Beograd 1961.

Godina	Broj stanovnika NR		% udio stanovništva NR Hrvatske u ukup. stanovništvu Jugoslavije	Razdoblje	Prosječni god. porast broja stanovnika u % NR	
	Hrvatska	Jugoslavija			Hrvatska	Jugoslavija
1948.	3 779 858	15 841 566	32,9	1948—1953 1953—1961	8,2	14,4
1953.	3 936 022	16 991 449	32,2		6,7	11,2
1961.	4 148 122	13 512 805	22,6			

U razdoblju 1953—1961. niži prosječni godišnji porast broja stanovnika imala je jedino NR Slovenija (6,6‰). Porast stanovništva u AP Kosovu i Metohiji za isto je razdoblje iznosio 24,0‰, a u Bosni i Hercegovini 18,8‰, te su ta područja u pogledu priraštaja višestruko premašila NR Hrvatsku.

Uporedo s nižim prosječnim porastom broja stanovnika gustoća naseljenosti područja NR Hrvatske manje je porasla. Tako je na području NR Hrvatske u razdoblju 1953—1961. broj stanovnika po 1 km² porastao za svega 3,8, a na području cijele Jugoslavije za 6 stanovnika.

Godina	Broj stanovnika po 1 km ² NR		Porast prema prethodnoj godini popisa NR	
	Hrvatska	Jugoslavija	Hrvatska	Jugoslavija
1948.	66,9	61,9
1953.	69,6	66,4	3,0	4,5
1961.	73,4	72,4	3,8	6,0

Razlike u prirodnom priraštaju stanovništva rezultiraju i odgovarajućim promjenama u prosječnoj veličini domaćinstva. U NR Hrvatskoj je god. 1961. na 1 domaćinstvo u prosjeku otpadalo 3,56 članova.

Godina	Prosječni broj stanovnika na 1 domaćinstvo NR		Razlika prema prethodnoj godini popisa NR	
	Hrvatska	Jugoslavija	Hrvatska	Jugoslavija
1948.	3,94	4,37
1953.	3,81	4,29	-0,12	-0,08
1961.	3,56	3,98	-0,25	-0,31

Prosječna veličina domaćinstava je u opadanju, ali je to smanjenje u razdoblju 1953—1961. na području cijele Jugoslavije veće nego na području NR Hrvatske, što je u skladu s većim strukturalnim razlikama koje postoje između pojedinih dijelova Jugoslavije.

NR Hrvatska spada unutar Jugoslavije u područja s nižim prosječnim porastom broja stanovnika i s manjim porastom prosječne gustoće naseljenosti.

Redoslijed	Političko-teritorijalne jedinice		Porast prosječne gustoće naseljenosti ² 1953—1961
	Prosječni godišnji porast broja stanovnika 1953—1961		
1	Kosovo i Metohija	(2,40‰)	Kosovo i Metohija (14,5)
2	Bosna i Hercegovina	(1,88‰)	Bosna i Hercegovina (8,4)
3	Crna Gora	(1,53‰)	Vojvodina (7,1)
4	JUGOSLAVIJA	(1,12‰)	Srbija — uže područje (6,1)
5	Vojvodina	(1,12‰)	JUGOSLAVIJA (6,0)
6	Srbija — uže podr.	(0,96‰)	Slovenija (4,0)
7	Makedonija	(0,96‰)	Makedonija (3,9)
8	Hrvatska	(0,67‰)	Hrvatska (3,8)
9	Slovenija	(0,66‰)	Crna Gora (3,7)

² Računano sa površinom NR Hrvatske od 56 538 km².

³ Izraženo u apsolutnim brojevima stanovnika na 1 km².

Tendencije prostornog razmještaja prirasta.⁴ U razdoblju 1953—1956. broj stanovnika NR Hrvatske povećao se za 212.100. Taj je porast neravnomjerno raspoređen po pojedinim dijelovima NR Hrvatske. Na znatnom dijelu teritorija konstatirano je smanjenje broja stanovnika. Natprosječan porast broja stanovnika konstatiran je isključivo u manjim izdvojenim teritorijalnim jedinicama. Na dan popisa na području NR Hrvatske postojale su 244 općine. Na teritoriju koji obuhvaća 142 općine broj stanovnika se smanjio.

Kretanje broja stanovnika u razdoblju 1953—1961. — godišnji prosjek	Broj općina	% od ukupnog broja općina
Smanjenje	142	58,2
Porast 0,1—1,05%	54	22,1
Porast 1,06—2,00%	26	10,7
Porast preko 2,00%	22	9,0

U znatnom dijelu područja NR Hrvatske broj stanovnika se u razdoblju 1953—1961. smanjio. Na većim područjima broj stanovnika se povećao ispod vrijednosti prosječnog prirodnog priraštaja za isto razdoblje.⁵ Svega $\frac{1}{3}$ od ukupnog broja općina imala je aktivan porast stanovništva. Tendencije za intenzivniju akumulaciju stanovništva ograničene su na teritorij koji obuhvaća svega 22 općine (9% od ukupnog broja općina), koje su ili urbanog karaktera ili u njima prevladava značaj gradskog centra. Najveća demografski aktivna zona nalazi se u istočnoj Slavoniji, a sekundarna u pojasu Šibenik—Split—Omiš. Sve ostale aktivne zone nalaze se isključivo u neposrednoj okolini značajnijih gradskih centara.

Za područje Slavonije⁶ karakteristično je da je izrazito aktivniji istočni ravnica dio. Najaktivniji porast imaju teritorijalne jedinice u koje su uključeni gradovi Osijek i Vukovar. Na porast stanovništva u tom području utječe i činjenica da se tamo razvijaju i lokalni industrijski centri kao što su Vinkovci, Belišće, Županja i Beli Manastir. U ostalom dijelu Slavonije najaktivnija su područja općina Slavonska Požega i Slavonski Brod. Područja Virovitice, Daruvara, Pakraca, Nove Gradiške, Našica i Đakova imaju manji porast stanovništva, što pokazuje da navedeni centri još nisu dostigli gospodarsko značenje koje bi omogućilo značajnije privlačenje stanovništva iz širih okolnih područja. U ostalim dijelovima Slavonije, posebno u dijelu Podravine koji uključuje Podravsku Slatinu i Donji Miholjac, broj stanovnika se smanjio.

U sjevernoj Hrvatskoj⁷ najaktivnija su područja gradova Zagreb, Karlovac, Sisak, Varaždin, Koprivnica i Bjelovar. Aktivan porast imala

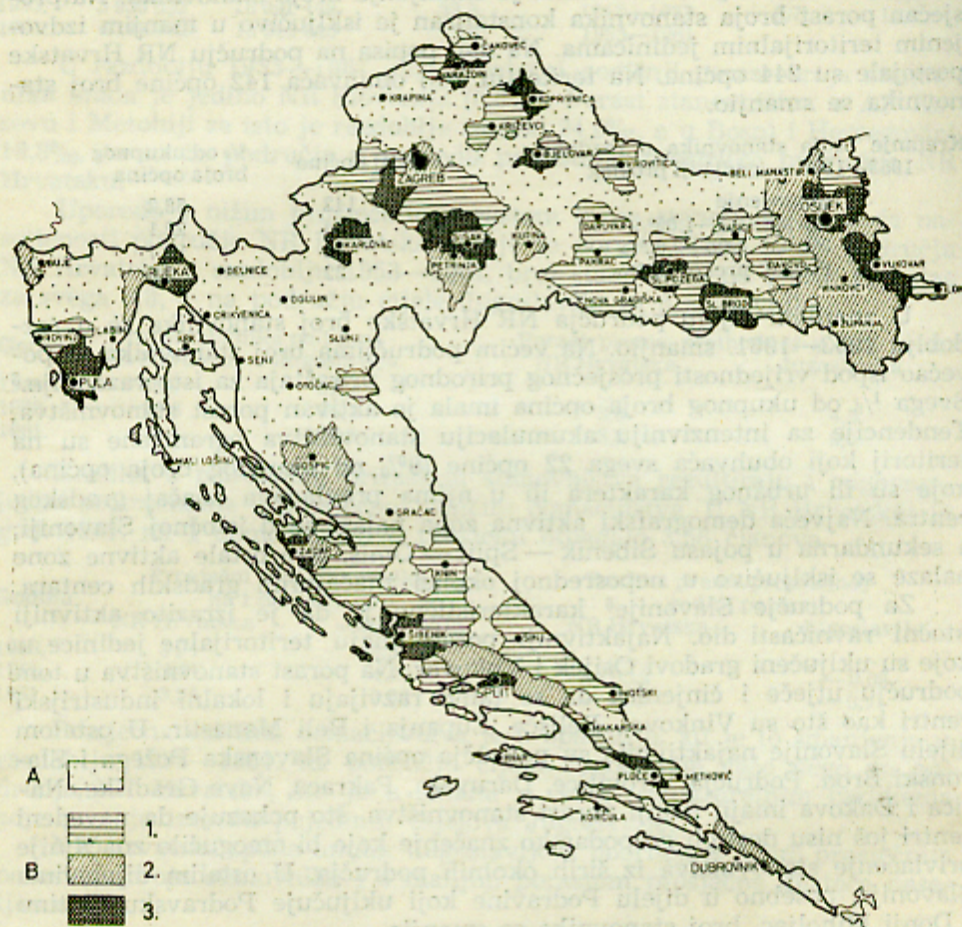
⁴ Analiza bazira na podacima razrađenim po općinama. Prema tome sumarni podaci o stanju i tendencijama na području svake pojedine općine smatraju se karakterističnim za općinski teritorij u cjelini.

⁵ Prirodni priraštaj stanovništva NR Hrvatske za razdoblje 1953—1961. iznosio je 8,4% (godišnji prosjek 1,05%), dok je stvarni porast u istom razdoblju iznosio svega 5,4% (godišnji prosjek 0,67%).

⁶ Kao područje Slavonije ovdje se razumijeva teritorij kotareva: Osijek, Vinkovci, Našice, Virovitica, Slavonska Požega, Daruvar, Nova Gradiška i Slavonski Brod.

⁷ Kao područje sjeverne Hrvatske ovdje se razumijeva teritorij kotareva: Čakovec, Krapina, Zagreb, Karlovac, Sisak, Kutina, Bjelovar, Križevci, Koprivnica i Varaždin.

su i područja općina Petrinja i Kutina, čija je industrijska privreda omogućila natprosječan porast broja stanovnika. Pozitivno kretanje broja stanovnika imala su i područja općina Čakovec i Križevci, istočna i zapadna

Sl. 1. Kretanje broja stanovnika na području NR Hrvatske u razdoblju 1953.—1961. A — područja u kojima se broj stanovnika smanjivao; B — područja u kojima se broj stanovnika povećavao uz godišnji prosjek porasta: 1) 0.1 — 1.05% 2) 1.06 — 2.00% i 3) 2.1% i više.

Fig. 1. Mouvement du nombre de la population sur le territoire de la R. P. de Croatie entre 1953. et 1961. A — territoires où le nombre d'habitants diminuait. B — territoires où le nombre d'habitants augmentait avec l'accroissement annuel moyen: 1) 0.1 — 1.05%; 2) 1.06 — 2.00% et 3) 2.1% et plus.

okolica Zagreba te zapadna okolica Varaždina, što pokazuje da industrijska privreda u gradskim centrima kao i mogućnosti dnevnih migracija radne snage utječu na postepeno uspostavljanje demografske stabilnosti u tim područjima. Sva ostala područja imala su u razdoblju 1953—1961. nega-

tivno-kretanje broja stanovnika. Kao područja regresa posebno se ističu Hrvatsko zagorje, Međimurje, Podravina, Cazmanska Zavalu, Pokuplje, Banija i Kordun. Izuzetak predstavljaju gradski centri i njihova neposredna okolica.

Karakteristične su tendencije koje se pojavljuju u razvitku Zagreba. Tako je u središnjem dijelu grada (Donji grad), u kojem je već u prethodnom razdoblju dostignuta izrazito visoka gustoća naseljenosti, broj stanovnika nakon 1953. u opadanju. U gusto naseljenim područjima, koja neposredno okružuju gradsku jezgru (Črnomerec, Gornji grad i Medveščak), tempo porasta broja stanovnika je polaganiji, dok se u rubnim područjima grada (Trnje, Trešnjevka, Peščenica, Podsused, Maksimir i Novi Zagreb) broj stanovnika najbrže povećava. Neravnomjernosti u demografskom razvoju gradskog područja ukazuju na pojavu novih tendencija za redistribuciju stanovništva u širem zagrebačkom prostoru.

U ličko-goranskom prostoru⁸ opadanje broja stanovnika je općenita pojava, od čega odstupaju jedino područje Plitvičkih jezera i općina Gospić. Aktiviranje turističkih funkcija Plitvičkih jezera je omogućilo da se spriječi intenzivnija emigracija, ali je prosječan porast vrlo nizak. Povećanje apsolutnog broja stanovnika na području općine Gospić uvjetovano je razvojem industrijske privrede u Ličkom Osiku, ali je i ono bilo ispod prosjeka koji bi mogao nagovijestiti demografsku stabilnost ličkog prostora u cjelini. U ličko-goranskom prostoru postoji svega nekoliko manjih industrijskih centara, ali ti u proteklom razdoblju nisu mogli apsorbirati radni potencijal toga područja, te ovaj prostor predstavlja izrazito emigraciono područje.

U sjevernom je Primorju,⁹ u cjelini uzevši, konstatirana najpozitivnija bilansa stanovništva. Kod toga treba istaknuti poseban značaj gradskih centara Rijeke i Pule koji su preuzeli najveći dio stanovništva iz prostranog emigracionog kompleksa Istre, Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka. Opatija, Novigrad i Umag imali su također aktivno kretanje stanovništva, dok je porast stanovništva na području općine Rovinj bio minimalan. U svim dijelovima sjevernog Primorja koji leže izvan uži gravitacionih područja Rijeke i Pule, broj stanovnika je u konstantnom opadanju.

Na području Dalmacije,¹⁰ uprkos aktivnim imigracionim područjima Splita, Šibenika, Zadra i Ploča, ukupan se broj stanovnika u razdoblju od 1953—1961. smanjio. Industrijski razvoj Splita i Šibenika omogućio je da ovi centri preuzmu dio stanovništva koje se iselilo sa otoka, gospodarski nerazvijenih dijelova Primorja i dijelova Zagore koji su udaljeni od razvijenih gospodarskih centara. Izgradnja luke u Pločama omogućila je porast zaposlenosti što se odrazilo na pozitivno kretanje broja stanovnika. Uz okolice Zadra i okolice Splita, koje se postepeno uključuju u gospodarski potencijal ovih gradova, aktivan porast stanovništva ima i

⁸ U ličko-goranski prostor ovdje su uključeni kotarevi: Ogulin i Gospić (bez općine Karlobag), te općine Delnice, Skrad i Cabar iz kotara Rijeka.

⁹ Kao sjeverno Primorje ovdje se uzima teritorij kotareva Pula i Rijeka (bez općina Delnice, Skrad i Cabar) te općina Karlobag iz kotara Gospić.

¹⁰ Kao područje Dalmacije ovdje se razumijeva teritorij kotareva: Zadar, Šibenik, Split, Makarska i Dubrovnik.

dubrovačko područje. Za područje Dalmacije karakteristično je da uprkos naglašenim emigracionim tendencijama na najvećem dijelu toga područja ne dolazi do apsolutnog smanjenja broja stanovnika, već se radi o demografskom regresu koji dolazi do izražaja tek kod usporedbe prirodnog priraštaja s faktičnim brojčanim promjenama. Rezultati popisa stanovništva god. 1961. pokazuju da su Knin, a djelomično Sinj i Makarska, u proteklom razdoblju u daljoj mjeri razvili svoje društvene funkcije do mjere da nagovješćuju mogućnost daljeg preuzimanja dijela stanovništva koje se postupno iseljava iz poljoprivrednih područja.

Za proteklo je razdoblje najviši prosječni porast stanovništva konstatiran na području Dalmacije, najmanji na području sjeverne Hrvatske, dok se u ličko-goranskom prostoru u cjelini broj stanovnika smanjio.

Teritorij	Broj stanovnika		Razlika			U %
	1953.	1961.	U aps. broju		+	
			+	-		
Slavonija	900 723	970 332	69 609		6,2	
Sjeverna Hrvatska	1 749 885	1 828 397	78 512		4,5	
Ličko-goranski prostor	201 590	191 212		10 378		5,1
Sjeverno Primorje	368 562	392 411	23 849		6,5	
Dalmacija	715 262	765 770	50 508		7,1	
NR Hrvatska	3 936 022	4 148 122	212 100		5,4	

Migracije. Analiza ukupnog broja stanovnika god. 1953. i 1961. omogućuje samo opće konstatacije o naseljenosti pojedinih područja i NR Hrvatske u cjelini. Usporedba podataka omogućuje uočavanje utjecaja društvenih faktora na prostornu distribuciju priraštaja. Za stvarnu ocjenu unutarnjih migracija i punog efekta društvenih utjecaja na prostorni razmještaj stanovništva treba, osim apsolutnih podataka koje daje popis stanovništva, uzeti u obzir i prirodni priraštaj stanovništva po pojedinim područjima. Usporedba zbira broja stanovnika 1953. i prirodnog priraštaja u razdoblju 1953—1961. sa stvarnim stanjem god. 1961. pokazuje stvarni deficit uzrokovan emigracijom, odnosno suficit na osnovu imigracije. Kompleksna analiza demografskog razvoja u koju su uključeni i podaci o prirodnom priraštaju, pokazuje da na području NR Hrvatske postoje velika područja s visokim intenzitetom emigracije stanovništva.

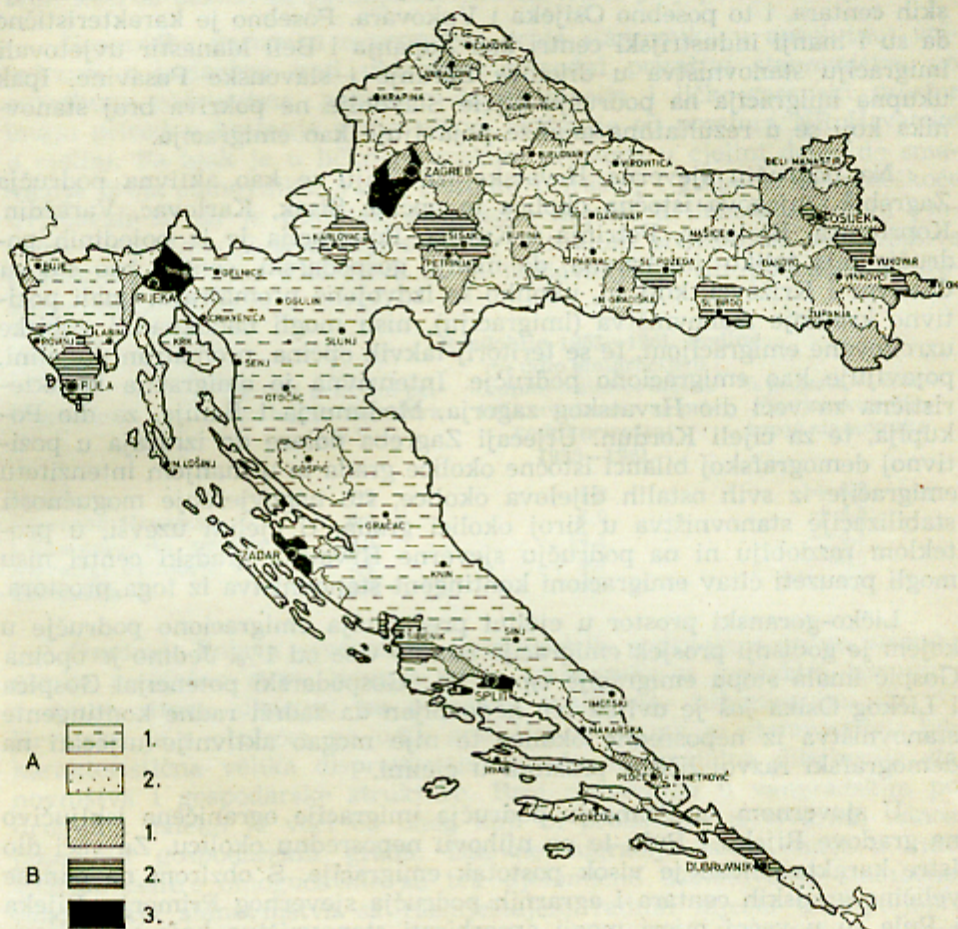
Emigraciona područja¹¹ na području NR Hrvatske obuhvaćaju 199 od ukupno 244 općine.

Godišnji prosjek 1953—1961.

	Općine	
	Broj	%
Emigracija preko 1%	122	50,0
Emigracija do 1%	72	29,5
Imigracija do 1%	30	12,3
Imigracija 1,1—2,0%	11	4,5
Imigracija preko 2%	9	3,7

¹¹ Kao emigraciono smatra se područje u kojem je broj stanovnika god. 1961. bio manji od zbira koji daje broj stanovnika god. 1953. uvećan za vrijednost prirodnog priraštaja kroz razdoblje 1953—1961. Prema tome u emigraciono ulaze i područja u kojima se broj stanovnika od 1953—1961. povećao, ukoliko je to povećanje bilo manje od apsolutne vrijednosti prirodnog priraštaja. Na osnovu istog principa kao imigraciona smatraju se ona područja u kojima se broj stanovnika povećao za veću vrijednost od apsolutne vrijednosti prirodnog priraštaja.

Područja emigracije obuhvaćaju veći dio teritorija NR Hrvatske. Teritorijalni kompleks u kojem je u razdoblju 1953—1961. konstatirana emigracija dijela stanovništva pruža se od slavonske Podravine preko

Sl. 2. Migracije stanovništva na području NR Hrvatske u razdoblju 1953.—1961. A — emigracija (godišnji prosjek): 1. preko 1.1‰ i 2. do 1‰; B — Imigracija (godišnji prosjek): 1. do 1‰, 2. 1.1 do 2.0‰ 3. preko 2.0‰.

Fig. 2. Migrations de la population sur le territoire de la R. P. de Croatie entre 1953. et 1961. Emigration (moyenne annuelle): 1. plus de 1.1‰ et 2. jusqu'a 1‰. Immigration (moyenne annuelle) jusqu'a 1‰, 2. 1.1—2.0‰ et 3. plus de 2.0‰

dijelova sjeverne Hrvatske do mediteranskog dijela Hrvatske, uključujući i cijeli ličko-goranski prostor. Iz ovog teritorijalnog kompleksa izdvajaju se isključivo gradska naselja te okolice većih gradova.

U Slavoniji je razvoj stanovništva pokazao relativno viši stupanj stabilnosti. U istočnim dijelovima Slavonije je apsolutni porast broja sta-

novnika veći od prirodnog priraštaja te je taj prostor kao imigraciono područje prihvatio znatan dio emigracije iz ostalih dijelova Slavonije. Kao zone imigracije ističu se uz Osijek i Vukovar općine Slavonski Brod i Slavenska Požega. Kao aktivne zone pojavile su se i okolice industrijskih centara, i to posebno Osijeka i Vukovara. Posebno je karakteristično da su i manji industrijski centri kao Zupanja i Beli Manastir uvjetovali imigraciju stanovništva u dijelove Baranje i slavonske Posavine. Ipak ukupna imigracija na području cijele Slavonije ne pokriva broj stanovnika koji se u rezultatima analize pojavljuje kao emigracija.

Na području sjeverne Hrvatske izdvajaju se kao aktivna područja Zagreb¹² i njegova istočna okolica te općine Sisak, Karlovac, Varaždin, Koprivnica, Bjelovar, Petrinja i Kutina. Emigracija je iz pojedinih područja bila toliko intenzivna, da manji gospodarski centri kao što su Čakovec i Križevci, koji su, ukoliko se izdvojeno promatraju, imali pozitivno kretanje stanovništva (imigraciju), nisu mogli nadoknaditi gubitke uzrokovane emigracijom, te se teritorij takvih općina, promatran u cjelini, pojavljuje kao emigraciono područje. Intenzivna je emigracija karakteristična za veći dio Hrvatskog zagorja, Medimurja i Banije, za dio Pokuplja, te za cijeli Kordun. Utjecaji Zagreba dolaze do izražaja u pozitivnoj demografskoj bilanci istočne okolice grada te u manjem intenzitetu emigracije iz svih ostalih dijelova okolice, što nagovješćuje mogućnosti stabilizacije stanovništva u široj okolici grada. U cjelini uzevši, u proteklom razdoblju ni na području sjeverne Hrvatske gradski centri nisu mogli preuzeti čitav emigracioni kontingent stanovništva iz toga prostora.

Ličko-goranski prostor u cjelini predstavlja emigraciono područje u kojem je godišnji prosjek emigracije iznosio više od 1⁰/₀. Jedino je općina Gospić imala stopu emigracije ispod 1⁰/₀. Gospodarski potencijal Gospića i Ličkog Osika još je uvijek bio nedovoljan da zadrži radne kontingente stanovništva iz neposredne okolice te nije mogao aktivnije utjecati na demografski razvoj ličkog prostora u cjelini.

U sjevernom su Primorju područja imigracije ograničena isključivo na gradove Rijeku i Pulu te na njihovu neposrednu okolicu. Za veći dio Istre karakterističan je visok postotak emigracije. S obzirom na odnose veličine gradskih centara i agrarnih područja sjevernog Primorja, Rijeka i Pula su u većoj mjeri mogli apsorbirati stanovništvo koje se iseljava te se to odrazilo na veću relativnu stabilnost područja sjevernog Primorja u cjelini.

Za Dalmaciju je karakteristično da sva imigraciona žarišta leže u obalnom području (Zadar, Šibenik, Split, Ploče i Dubrovnik), a da je za cijelo zaleđe karakterističan visok intenzitet emigracije. U okolici razvijenih gospodarskih centara godišnji prosjeci emigracije kreću se ispod 1⁰/₀. Ista se konstatacija odnosi i na značajnije turističke zone (Hvar, Korčula). U cjelini uzevši, uprkos pozitivnim utjecajima većih gradova, Dalmacija kao cjelina spada u emigraciona područja.

¹² Izuzev centralnog dijela grada (Donji grad) u kojem je u razdoblju 1953.—1961. prevladala emigracija.

U razdoblju 1953—1961. najviši je postotak emigracije konstatiran u ličko-goranskom prostoru i Dalmaciji. Ni u ostalim dijelovima NR Hrvatske aktivni gospodarski centri nisu mogli u punoj mjeri nadomjestiti gubitke koji su nastali iseljavanjem stanovništva iz poljoprivrednih područja.

Usporedba podataka o promjeni broja stanovnika u apsolutnoj vrijednosti s podacima koji uključuju prirodni priraštaj stanovništva po pojedinim područjima, pokazuje da Dalmacija i ličko-goranski prostor imaju prirodno kretanje stanovništva aktivnije od prostora NR Hrvatske u cjelini. Pa ipak je u ličko-goranskom prostoru u cjelini došlo do smanjenja broja stanovnika. Visok prirodni priraštaj i gospodarske poteškoće uvjetovali su da je postotak emigracije najviši u ličko-goranskom prostoru i u Dalmaciji. Područja s nižim prirodnim priraštajem stanovništva pokazivala su veću stabilnost te je iseljavanje iz tih područja u prosjeku niže.

Područje	Razdoblje 1953—1961. godine		
	Ukupni prirodni priraštaj stanovništva u ‰	% udio emigracije u ukupnom stanovništvu 1953. uvećanom za prirodni priraštaj 1953—1961.	% porasta — smanjenja ukupnog broja stanovnika
Slavonija	7,5	1,3	+ 6,2
Sjeverna Hrvatska	6,4	1,9	+ 4,5
Ličko-goranski prostor	9,0	14,1	- 5,1
Sjeverno Primorje	7,4	0,9	+ 6,5
Dalmacija	11,9	4,8	+ 7,1

Gradovi. Pojava prostranih emigracionih područja s jedne strane i visoke prosječne stope porasta broja stanovnika u gradskim naseljima s druge strane ukazuju na pojačane tendencije urbanizacije. Za NR Hrvatsku je s obzirom na udio gradskog u ukupnom stanovništvu bila karakteristična velika disproporcija između teritorijalne distribucije stanovništva i gospodarske strukture. Broj stanovnika u vangradskim područjima daleko je veći od onog koji bi proizilazio iz stvarnih odnosa pojedinih gospodarskih grana. Dnevne migracije radne snage u industrijske centre omogućavale su tek djelomično usklađivanje stambenog razmještaja stanovništva sa razmještajem radnih mjesta u nepoljoprivrednim djelatnostima. Kao rezultat promijenjenih strukturalnih odnosa između poljoprivrede i ostalih gospodarskih djelatnosti, sa kojima se uporedo mijenjao i prostorni razmještaj proizvodnog potencijala zemlje, nužno dolazi do redistribucije stanovništva na relaciji selo — okolica grada — grad. Kao primarna pojava povezana sa suvremenom revalorizacijom gospodarskog potencijala pojedinih područja dolazi do intenzivnije akumulacije stanovništva u gradskim naseljima. Uporedo s time dolazi do određenih promjena u okolici većih gradova te do postupnog popunjavanja mreže lokalnih gospodarskih središta. Za razdoblje 1953—1961. karakteristično je da su prosječno najviši porast imali srednje veliki i pojedini manji gradovi na povoljnim geografskim položajima, što potvrđuje da je na području NR Hrvatske započeo proces intenzivnije urbanizacije.

Gradovi sa preko 10 000 stanovnika god. 1961.

Redoslijed	Po veličini		Po intenzitetu porasta u razdoblju 1953—1961.	
	Grad	Broj stanovnika	Grad	Indeks
1	Zagreb	427 319	Zadar	
2	Rijeka	100 339	Šibenik	155,7
3	Split	99 462	Vukovar	146,4
4	Osijek	71 843	Sisak	138,1
5	Karlovac	39 803	Varaždin	137,6
6	Pula	36 838	Rijeka	135,7
7	Slavonski Brod	28 729	Split	133,2
8	Sisak	26 466	Slavonski Brod	131,4
9	Šibenik	26 253	Slavonska Požega	130,4
10	Varaždin	26 239	Pula	129,2
11	Vukovar	25 826	Đakovo	126,1
12	Zadar	25 132	Osijek	125,1
13	Vinkovci	23 113	Karlovac	125,0
14	Dubrovnik	22 961	Zagreb	121,8
15	Bjelovar	15 637	Vinkovci	120,5
16	Virovitica	14 027	Virovitica	120,1
17	Slavonska Požega	13 112	Dubrovnik	119,8
18	Đakovo	12 069	Koprivnica	119,2
19	Koprivnica	11 799	Bjelovar	115,2 ³

Kad se uzme u obzir porast gradova koji su god. 1961. imali preko 5000 stanovnika, dolazi se do zaključka da se čitav porast stanovništva NR Hrvatske u razdoblju 1953—1961. odnosi na gradska naselja, odnosno na područja urbanizacije. Manja naselja urbanog karaktera preuzimala su dio stanovništva iz svoje uže okolice te je u agrarnim područjima NR Hrvatske u cjelini uzevši došlo do smanjenja broja stanovnika. Od prednjeg zaključka odstupaju jedino radno-gravitacione zone pojedinih industrijskih centara te površinski ograničena područja sa intenzivnom poljoprivredom.

Grupa	Broj stanovnika		Indeks (1961 : 1953)
	1953.	1961.	
Gradovi sa 5000—10 000 stanovnika ¹⁴	73 944	90 082	121,8
Gradovi sa preko 10 000 stanovnika	825 984	1 046 967	126,8
Ostalo područje NR Hrvatske	3 036 094	3 011 073	99,2
NR Hrvatska	3 936 022	4 148 122	105,4

Brzi porast stanovništva gradova uvjetovao je odgovarajuće promjene odnosa između gradskog stanovništva i stanovništva neurbaniziranih po-

¹³ Pojedini manji gradovi imali su u razdoblju 1953—1961. viši indeks porasta stanovništva od nekih navedenih gradova preko 10 000 stanovnika. Tako je indeks porasta za pojedine manje gradove iznosio: Kutina 136,6, Petrinja 134,5, Gospić 133,7, Čakovec 125,5, Rovinj 125,3, Nova Gradiška 120,8, Daruvar 117,0, Križevci 116,2 i Opatija 116,1.

¹⁴ Obuhvaćena su slijedeća naselja: Čakovec, Daruvar, Gospić, Križevci, Kutina, Nova Gradiška, Valpovo-Belišće, Labin, Rovinj, Opatija, Petrinja i Ilok.

dručja. Računajući s gradovima preko 5000 stanovnika, udio gradskog stanovništva na području NR Hrvatske povećao se od 22,9% u 1953. godini na 27,4% u 1961. godini.¹⁵

Grupa stanovništva	Udio u ukupnom stanovništvu u %	
	1953.	1961.
Gradovi sa 5 000—10 000 stanovnika	1,9	2,2
Gradovi sa preko 10 000 stanovnika	21,0	25,2
Ostalo područje NR Hrvatske	77,1	72,6

Zaključak. Analiza rezultata popisa stanovništva god. 1961. i usporedbe sa stanjem u god. 1953. pokazuju da je brojčani razvoj stanovništva na području NR Hrvatske definitivno prestao biti ovisan isključivo o prirodnom priraštaju stanovništva u pojedinim područjima. Kao primarni faktori koji direktno utječu na prostornu dispoziciju stanovništva, pojavljuju se društveno-gospodarski faktori, o kojima ovisi mogućnost akumuliranja stanovništva u pojedinim područjima.

U sadanjoj fazi urbanizacije primarna važnost pripada srednje velikim gradovima u kojima je uglavnom već došlo do odgovarajuće koncentracije društvenih aktivnosti, koja omogućuje jače imigracione impulse. Kontinuitet u razvoju velikih gradova omogućuje da se kod njih umjesto intenzivne direktne imigracione privlačnosti pojavljuju utjecaji na njihove šire okolice, u kojima se u prvoj fazi pojavljuje demografska stabilnost, a u kasnijim aktivan demografski razvoj. Pojedini manji gospodarski centri u proteklom razdoblju nisu uspjeli u potpunosti preuzeti viškove radnog stanovništva, što je rezultiralo činjenicom da njihove političko-teritorijalne jedinice promatrane kao cjeline, još uvijek ostaju emigracione zone. U tom pogledu predstoje krupnije promjene koje će uvjetovati dalju diferencijaciju prostora NR Hrvatske i dalje promjene u prostornoj distribuciji stanovništva.

Promjene u gospodarskoj snazi lokalnih centara uvjetovat će postepenu redukciju emigracionih područja, koja su na području NR Hrvatske velika. Razvoj u razdoblju 1953—1961. odražava određenu etapu našeg gospodarskog razvitka. Poljoprivredni potencijal i prirodni priraštaj u pojedinim područjima prestaju biti osnovni faktori demografskog razvoja, a mreža gospodarskih središta dalje se dopunjava. Emigracija brojnog stanovništva, ukoliko se odvija izvan međa osnovnih društveno-ekonomskih jedinica, predstavlja krupan materijalni gubitak za emigracione zone. Teret odgoja i osposobljavanje radne snage u takvom slučaju predstavlja dodatno opterećenje za gospodarski nerazvijena područja, a razvijeni gradski centri izravno preuzimaju za rad doraslo stanovništvo koje se neposredno uključuje u njegov gospodarski potencijal. To uvjetuje specifičnu društvenu problematiku povezanu s raspodjelom troškova uzdržavanja i školovanja mladih kontingenata stanovništva i eventualnog vraćanja rodnom kraju proizvodnih efekata ostvarenih izvan prvobitnog

¹⁵ Ukoliko se u analizu uključe i gradska naselja sa manje od 5 000 stanovnika postotni udio gradskog stanovništva nešto je veći.

boravišta. Razvoj lokalnih gospodarskih centara koji unazad nekoliko godina postaje sve intenzivniji, predstavlja sastavni dio napora da se ravnomjernijom raspodjelom novih proizvodnih kapaciteta ublaže disproporcije do kojih je doveo razvoj u prošlosti. Promijenjeni uvjeti gospodarskog razvitka odrazili su se na strukturalne promjene i uvjetovali pojavu novih tendencija kod prostornog razmještaja priraštaja stanovništva na području NR Hrvatske.

RÉSUMÉ

La population de la R. P. de Croatie en 1961

par S. Žuljić

Le 31 mars 1961 a eu lieu le troisième recensement de la population de tout le territoire de la Yougoslavie. Les résultats de ce recensement nous démontrent les ascendants directs du développement social sur la structure démographique du pays. Du point de vue d'accroissement et répartition spatiale de la population, de grosses différences entre diverses parties du pays ont été constatées. L'influence des facteurs sociaux sur le développement de la population est particulièrement significative sur le territoire de la R. P. de Croatie.

Le 31 mars 1961 la R. P. de Croatie comptait 4,148.122 habitants ce qui, en rapport avec la situation en 1953, marque un accroissement de 5,4%. La R. P. de Croatie présente, de même vue que la R. P. de Slovénie, l'accroissement moyen le plus bas de tout le pays. En dedans de l'espace de la R. P. de Croatie, dans la période 1953—1961, l'accroissement relatif le plus élevé du nombre d'habitants a été constaté dans la partie méditerranéenne de la Croatie. En Slavonie, la partie agraire la plus active de la Croatie, l'accroissement relatif du nombre d'habitants a été plus élevé que dans la Croatie proprement dite, en dépit du fait que c'est ici que se trouve le plus grand centre industriel de tout le pays. Dans la région des montagnes de la Lika le nombre d'habitants a diminué dans la période révolue.

Les influences des facteurs sociaux sur la répartition de la population et sur le rayonnement des mouvements migratoires sont particulièrement évidentes quand nous comparons les valeurs de l'accroissement normal avec les changements effectifs du nombre d'habitants. Les émigrations embrassent 79,5% du nombre total des communes. Les zones d'immigration dans cette même période ont été limitées à 50 du nombre total de 244 communes. Dans la période entre 1953—1961, l'émigration a compris, en Dalmatie 4,8%, et dans la Lika montagneuse, même 14,1% de la population.

Les vastes zones d'émigration d'une part, et l'accroissement moyen élevé de la population urbaine d'autre part reflètent la tendance toujours plus grande de l'urbanisation. Tout l'accroissement réel de la population de la R. P. de Croatie dans la période entre 1953—1961 relève des villes. Le développement de la population entre 1953—1961 démontre une étape déterminée du développement économique de la R. P. de Croatie. Le potentiel agricole et l'accroissement normal dans diverses régions ont cessé d'être les facteurs fondamentaux du développement démographique. Les différences dans la structure agricole de certaines régions, de même que les possibilités d'attirer la main d'oeuvre vers des activités non-agricoles dans des centres et régions déterminées conditionnent les migrations de la population dans la R. P. de Croatie.

(Traduit par A. Polanščak)